

УДК 947.084.5

Людмила Єршова,

Державний агроєкологічний університет, м. Житомир

ЖІНОЧА ОСВІТА НА ВОЛИНІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ОСВІТЯНСЬКОГО ДВОВЛАДДЯ (1793 – 1831 рр.)

У статті здійснюється аналіз стану жіночої освіти на Волині в 1793–1831 рр. Жіноча освіта представлена як чутливий соціальний феномен і динамічний компонент системи, що перебуває у стані нестабільності.

На сьогодні не викликає сумніву той факт, що ступінь висвітлення національних і гендерних проблем перебуває у прямій залежності від рівня розвитку суспільства. Якщо історії становлення національної освіти й культури на Волині останнім часом приділяється все більше уваги (О. Буравський, Т. Джаман, О. Іващенко, В. Надольська, Ю. Поліщук, Н. Сейко, О. Суліменко, Г. Шпиталенко та ін.), то висвітлення гендерних питань у галузі освіти національних меншин залишається, на жаль, фрагментарним. У даній статті ми здійснили спробу неупередженого аналізу стану жіночої освіти на Волині в 1793 — 1831 рр., який можна назвати закономірним наслідком ідеологічної толерантності початкового етапу російсько-польських стосунків після другого розділу Речі Посполитої.

У цей період у Південно-Західному краї "зустрілися" дві навчальні реформи: польська, створена варшавською Едукаційною комісією і російська, розроблена петербурзькою училищною комісією. Освітнянське "двовладдя" на певний час загальмувало й без того повільний хід шкільних реформ на Волині. В цей період ніхто не думав про освіту, в результаті чого вона дуже зuboжила. На 226 чоловік на Волині приходився лише один учень [1: 30]. Десять з чотирнадцяти Волинських повітових міст зовсім не мали народних училищ [2: 606].

Петербурзька комісія не приступала до аналізу освітньої справи у приєднаних територіях аж до початку XIX століття, і лише у листопаді 1800 року вона висловила свою думку стосовно влаштованого Едукаційною комісією шкільного устрою в Південно-Західному краї. Серед найголовніших висновків, до яких прийшла петербурзька комісія, яка в основному схвалила загальну схему училищ, були: відсутність передбаченої статутном нижчої освітньої ланки і переважно домашній характер початкової освіти.

Звідси виходило, що головний акцент Едукаційна комісія зробила на влаштування навчальних закладів для вищих верств населення, нічого не покращивши в організації освітньої системи на селі. Крім того, Едукаційна комісія наполегливо протистояла розвитку українського шкільництва, заклавши українські православні школи, заборонивши українську мову в

© Єршова Л., 2004

існуючих уніатських і вилучивши з останніх рештки греко-східного обряду, остаточно зблизивши їх з католицькими навчальними закладами [3: 89].

Що стосується російської освітньої реформи кінця XVIII століття, то слід зауважити, що створена вона була на зразок австрійської системи народної освіти, яка поширювалася і на жіноче населення, передбачаючи або відкриття особливих шкіл для дівчат з викладанням спеціальних жіночих предметів, або, при неможливості створити спеціальні школи, допускала спільне навчання хлопчиків з дівчатками з додатковим вивченням останніми курсу рукоділля.

Проте затверджений Катериною II статут 1786 року не містив чітких формулювань стосовно організації жіночої освіти, які були вказані австрійським статутом 1774 року, чи освітнім законодавством Едукаційної комісії. Лише в "Керівництві для вчителів I — II класів" передбачалось "хлопчиків садити в школі окремо від дівчаток". Саме це дає підстави для висновку про загальність початкового навчання, але при цьому нічого не вказувало на обов'язковість освіти дівчат, сформульовану в австрійському прообразі російського статуту. До того ж ситуація ускладнювалася інертністю і відсталістю російського суспільства, яке з самого початку не підтримувало заходів Катерини II в галузі народної освіти, а до навчання жінок, особливо у відкритих школах, воно взагалі ставилось із здивуванням [4: 282]. У 1787 році з 11.088 учнів Росії лише 858 були особами жіночої статі [5: 28]. Навіть серед чоловічої половини учнівської молоді, яку іноді мало не силоміць доводилось примушувати до навчання, переважали діти купців, міщан, солдат і рідко можна було зустріти представників "благородних", що значно відрізняло освітянську ситуацію в центральних губерніях Росії від тої, яка склалась у південно-західних землях, де освіту, як вже зазначалось, прагнула отримувати вища верства населення.

Більшість багатих російських родин навіть на початку XIX століття, виявляючи особливу зацікавленість у здобутті належної освіти своїми синами, необхідної їм для самовизначення і самоствердження в суспільстві, не дуже переймалися цими турботами стосовно дочок, майбутнє яких залежало не стільки від рівня освіченості, скільки від зовнішньої привабливості та становища батьків. Дослідниця жіночої освіти в Російській імперії О. Лихачова писала, що на початку XIX століття "більшість дворянок, особливо у провінції, не отримували ніякої освіти" [6: 250]. У цей же період на Волині освіченість представниць вищих верств населення, натомість, вважалась явищем абсолютно нормальним.

Крім того, в означений час помітну роль у культурно-освітньому житті краю стала відігравати французька еміграція, яка, за словами Єви Фелінської, протягом багатьох років заселяла значну частину Волині, розповсюджуючи в цій провінції звичаї, а також мову своєї землі, і "була одною з причин відчутного впливу на зміну народних звичаїв по образу

іноземних" [7: 334]. Гувернери та гувернантки французького походження далеко не завжди відповідали тим вимогам, які теоретично ставилися перед вихователями. Посол Франції в Росії зауважував, що переважна більшість французів, які виявили бажання займатись навчанням російської молоді були "втікачами-дезертирами, банкрутами, розпусниками обох статей", які переховувались від закону, або іншими словами — "піна Франції" [8: 19]. У 1755 році в Росії навіть було видано наказ про заборону іноземцям займатись навчально-виховною діяльністю без спеціального дозволу на те Академії наук. На Волині ж, де відповідні накази не діяли аж до 1812 року [9: 3, 4], ситуація залишалась виключно під контролем тих, хто наймав собі вчителів-іноземців.

Новий статут 1804 року, замінивши створені Катериною II великі і малі народні училища на гімназії, повітові і парафіяльні школи, майже нічого не змінив в організації жіночої освіти, якщо не рахувати підпорядкування вже існуючих жіночих пансіонів нагляду директорів училищ [6: 251] та дозволу на відкриття окремих початкових жіночих шкіл, кількість яких навіть у кінці XIX ст. залишалась мізерною.

Справи освіти на Волині стали поступово змінюватись після 1802 р., коли в Росії було засновано Міністерство народної освіти і утворені навчальні округи. Попечителем Віленського навчального округу, до складу якого входила і Волинь, було призначено Адама Чарторийського, а візитатором училищ Київської, Волинської і Подільської губерній з 1803 р. – Тадеуша Чацького. З іменами цих видатних людей пов'язаний період інтенсивного розвитку волинської культури і шкільництва. А.Чарторийський у доповіді міністру народної освіти 14 липня 1804 р. яскраво описав весь безлад, який породжувала відсутність системи в організації освітньої справи у Південно-Західному краї, де одночасно існували училища, підпорядковані різним духовним орденам (езуїтам, піарам, домініканцям, базиліанам та ін.), створені колишньою Едуаційною комісією, та російські народні училища, відкриті російською училищною комісією. Всі ці заклади не мали єдності ні в управлінні, ні в організації, ні в навчальних планах [10: 82 — 83].

Переконавши царський уряд у тому, що "Південно-Західний край є законним районом для польської школи", Т.Чацький та його однодумці сміливо приступили до реалізації нових освітніх планів. В одній із статей "Волинських єпархіальних відомостей" писалось, що завдяки діяльності цих осіб великі польські провінції, де на два з половиною мільйони населення приходилось лише близько 300 тисяч католиків стали більш "польськими", ніж сама Польща, в містах якої рідко можна було "зустріти пишні костьоли, які на Волині височі[ли] у пересічних містечках". Професор Крем'янецького ліцею Алойзи Осинський називав Т.Чацького "невгамовним у своїх проектах і діяльним до несамовитості у їх виконанні" [11: 982]. Завдяки його діяльності Кременець став "містом-школою",

центром інтелектуального і культурного життя Волині, Київщини та Подолу [12: 146]. "Жаль лише, — писав "Вестник Западной России", — що цей "польський парнас" був влаштований на російській землі, де йому не місце, і що більшість цих "муз" пішли свого часу "до лясу" до повстанців" [13: 882]. Незважаючи на пильний нагляд двох голів імперського орла, польські патріоти змогли відродити на землі, яку вважали своєю батьківщиною, національну освіту, національні традиції, національний дух. Хоч на деякий час їм вдалося зробити для свого народу те, що не під силу виявилось іншим поневоленим націям Російської імперії. Результати їх діяльності високо оцінювали І.Я. Франко і Т.Г. Шевченко. У російськомовній повісті „Варнак” Великий Кобзар вустах героя твору, який відвідав Кременець, висловлює щире захоплення образом Чацького-просвітителя: „Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос заповедал”. Російські урядовці отримали всі підстави не любити Т. Чацького і його не менш активне оточення [14: 257 – 258, 260, 264, 267]. Православний священник П. Антонович у 1912 р. писав, що "Чацький зробив для Польщі більше, ніж королі її робили протягом століть, а Волині і російській справі завдав незабутньої й досі шкоди" [11: 882]. Українці ж, натомість, вбачали в діяльності поляків Південно-Західного краю переконливий приклад боротьби за життя й культуру нації.

Проект нових шкіл, як стверджує Д. Бовуа, був закладений з великим розмахом [15: 205]. Згідно з задумом Т. Чацького Кременець повинен був стати центром наукових закладів Волині, до яких мали належати гімназія (в майбутньому — лицей), інститут гувернанток, школи народних вчителів, механіків, хірургів, курси садівництва та сільського господарства. В повітових містечках планувалось розвинути мережу повітових шкіл з восьмирічним курсом навчання і програмами, наближеними до гімназій. В інших містечках і селах передбачалось існування парафіяльних початкових шкіл [1: 30 – 38].

Цей період став особливо сприятливим для розвитку на Волині початкової освіти. Досі парафіяльні школи були, як правило, православними, і відвідували їх переважно селянські діти. "Хлопська" школа мало цікавила польський уряд і довгий час не привертала його уваги. Проте збідніла польська шляхта, що мала певні види на освіту своїх дітей, виявилась неспроможною сплачувати послуги гувернерів, а відвідування убогих сільських шкіл не приносило задоволення їхнім дітям і не давало потрібних знань, особливо з польської мови [15: 399]. Тому дуже можливо, що саме проблема організації початкової освіти для дрібної шляхти змусила адміністрацію навчального округу вжити заходів для створення початкових шкіл під егідою католицького пасторатства.

Ставши президентом комісії, яка займалась розподілом майна скасованого єзуїтського ордену у Київській, Волинській та Подільській

губерніях, Т.Чацький "відкрив на користь народних училищ фондуш на 2 млн. 350 тис. польських злотих або 325 тис. 500 руб. сріблом" [13: 881], в результаті чого з'явилося 15 парафіяльних училищ в Київській, 26 у Подільській і аж 85 у Волинській губерніях. Крім того, у 1803 році Т.Чацький влаштував у Луцьку з'їзд, на якому домігся від католицького духовенства зобов'язання утримувати парафіяльну школу при кожному костьолі [16]. В краї було відкрито ще 47 початкових навчальних закладів, на витрати яких волинське католицьке духовенство жертвувало десяту частину своїх прибутків [1: 38].

Проте навіть значне збільшення кількості парафіяльних шкіл не змогло якісно вплинути на вирішення проблеми початкової освіти дівчаток з найбідніших верств волинського населення. На початку XIX століття їх число в парафіяльних школах було дуже незначним, а з 1811 року — стало просто мізерним [15: 401]. Натомість, серед заможних верств населення на початку XIX ст. намітилась тенденція до зростання потреби в забезпеченні дочок належною освітою, яка знову виявила серйозну проблему фахового рівня вчителів і вихователів. Кількість відповідно підготовлених вчительок була такою незначною, що "знайти на Волині добру гувернантку було великою проблемою" [1: 40; 6: 253]. Вихованням дівчат продовжували займатись монахині або вихователі-іноземці, переважно французьки, освіта яких часто межувала з невіглаством. За висловом дослідника жіночої освіти М.Л. Песковського, більшість з них були "здатні до чого завгодно, але лише не для виховання" і надзвичайно легко та швидко могли переходити "з професії педагогічної в кокотки" [17: 66]. Це, до речі, довгий час було бідною не лише жіночої освіти. Навіть у середині XIX століття хороший домашній учитель був рідкістю. В одному зі своїх листів Ю.І. Крашевський висловлював щире бажання знайти для своїх дітей "шанобливого чоловіка, хоч би й не дуже розумного", бо ставлення до того, що в них був, виражалось гірким — "вже другий рік ледь терпимо, а іншого ніде взяти." [18: 314]

При Олександрі I був нарешті введений запропонований ще Едукаційною комісією інститут жіночого "ефорату", до складу якого входили поважні дами, які повинні були здійснювати нагляд за жіночими закладами. А в Статуті 1807 р. для повітових училищ Волинської, Київської і Подільської губерній було навіть передбачено заклад для приготування вчительок для цих училищ. Історія цього проекту містить ряд неузгоджень, які варто було б проаналізувати.

Привертає увагу невизначеність істориків щодо назви закладу. Його іменували школою, гімназією, семінарією, інститутом, що цілком ймовірно може свідчити лише про теоретичне існування, оскільки за реальним закладом, як правило, закріплюється якась традиційна назва. О. Лихачова, наприклад, пише про нього, як про такий, що реально існував. Автором проекту жіночої учительської семінарії з пансіоном вона

називає Гуго Коллонтая [6: 262 – 263] , в той час, коли інші джерела свідчать, що створення цього закладу теж було ідеєю Т. Чацького. Д. Бовуа, наприклад, згадує про лист візитатора, датований ще січнем 1804 р., в якому вже йдеться про необхідність відкриття на Волині інституту гувернанток [15: 399]. М. Ролле у розділі, присвяченому планам Т. Чацького, також описує аналогічні заклади — дівочу семінарію і пансіон при ній, причому наголошуючи, що проект був загальним, незавершеним і залишився нездійсненим [1: 40 – 42]. Проте той же М. Ролле наводить уривок з листа Т. Чацького А. Ходкевичу, в якому перший вказує на реальну участь в організації цієї справи відомих осіб і вже значні досягнення в її здійсненні: "для самої гімназії маю вже 43 тис. прибутку. Семінарія жінок буде мати 40 тис. прибутку. Сангушко, Чарторийський, Стецький виправдали себе" [1: 35 – 36].

Дівоча семінарія або школа гувернанток, за задумом Т. Чацького, спочатку розраховувалась на 24 убогих кандидаток, які висувались маршалками шляхти по дві з кожного повіту. Потім планувалось відкрити при ній пансіон для 30 дочок обивателів, які повинні були мати спільний з убогими кандидатками стіл, а також разом виконувати загальні статутні повинності. Але для них та їхніх гувернанток планувались окремі апартаменти. До різного роду побутових послуг вони могли залучатись лише з дозволу родичів. Очолювати гімназію і пансіон мала одна з шанованих мешканок міста, а наглядати за дівчатами, згідно зі статутом, повинні були віце-наставниця і п'ять гувернанток [1: 40 – 42]. Т. Чацький пропонував передати навчальний заклад під патронат цариці, але проти цього рішуче виступив Віленський університет. Можливо, керівництво навчальної округи побоювалось поширення будь-якого російського впливу на освітянську політику в Південно-Західному краї, навіть у формі простого патронату.

У гімназії передбачався шестирічний курс навчання з викладанням близько двадцяти предметів: польської, італійської, французької та німецької мов, історії, хімії, фізики, логіки, права, анатомії, хірургії, музики, малювання, каліграфії тощо [19: 32 – 33]. Наголошувалось також на необхідності більше уваги звертати на вивчення педагогіки і менше — права та не забувати про танці [19: 197].

Овруцький шляхтич А. Пауша згадував, що він добре пам'ятає, як у 1808 році візитатор повітових шкіл Ян Вилежинський "екзаменував школи Любарські та інститут панянок." [20: 269] На перший погляд може здатися, що мова йде саме про заклад, омріяний Т. Чацьким. Проте важко припустити, що запланований у 1807 році заклад вже у 1808 — був спроможний влаштувати екзамени для своїх вихованок. Це не могло стосуватись і відомого на Волині інституту для глухонімих графа Ю.А. Ілінського, де навчались діти обох статей, тому що навіть у 1809 р. серед 17 учнів інституту було лише три дівчинки [21: 40]. Можливо, Ян Вилежинський візитував

існуючий у Луцьку дівочий інститут Юзефи Поляновської, відомої на Волині своєю активною благодійницькою діяльністю. Окрім декількох шпиталів, вона спонсорувала також утримання в Луцьку дівочої п'ятикласної школи, названої у "Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej... (1822)" інститутом [22: 84 – 85]. На жаль, немає інформації про точну дату заснування означеного закладу, проте достеменно відомо, що у 1821–1822 рр. у ньому вже навчалось 60–77 учениць. Якщо взяти до уваги те, що Поляновська опікувалась створеним нею шпиталем з 1794 р. (маже 40 літ!), то цілком можливо, що на початку XIX ст. вже міг існувати і дівочий інститут.

Д. Бовуа пише, що вже після смерті Т. Чацького (1813) А. Чарторийський просив у 1817 р. секретаря Волинської комісії Ф. Рудського підготувати звіт про стан освіти в краї, у якому знову піднімалось питання про необхідність організації інституту для гувернанток [15: 399]. Крім того, Н. Сейко, аналізуючи діяльність навчальних закладів Ілінських, зазначає, що у 1830 р., після закриття дівочого пансіону у Романові, граф перевів пансіонні кошти до Кременця, де "планувалося заснувати семінарію для гувернанток." [21: 43] З огляду на це, очевидним стає, що за життя Т. Чацького цей заклад так і не почав діяти, залишившись "лише пікантною темою для "Dziennika Wileńskiego" [15: 400].

Для вирішення проблем підготовки вчительок і гувернанток для навчання дітей у домашніх умовах і пансіонах А. Чарторийський застосував запропоновану ще Едукаційною комісією систему приватних жіночих пансіонів [6: 262], перші з яких виникли в Житомирі, Любарі і Дубно [23: 82].

На початку XIX ст. зростаючі економічні і соціальні потреби зумовили поширення системи спеціальних жіночих навчальних закладів. У цей період у суспільстві починає формуватись уявлення про здатність жінки не лише до педагогічної та медичної діяльності, а також про необхідність організації належного виховання для жінок з певними вадами розвитку. Серед таких закладів найбільш відомим на Волині був інститут для глухонімих у с. Романів. Цікава інформація щодо навчання в інституті дівчат, відібрана з польських літературно-публіцистичних і наукових джерел кінця XIX — першої половини XX століття, міститься в монографії Н. Сейко "Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX — першій половині XX ст." (2002) і статті О. Кондратюка "Романів та родина Ілінських" (2002) [21: 38 – 41; 24: 28 – 41].

Фундатором інституту був сенатор Юзеф Август Ілінський, який у травні 1805 р. отримав офіційну згоду Олександра I на створення такого закладу. Навчатись в інституті могли глухонімі діти обох статей християнського віросповідання віком від 8 до 14 років. Всі витрати, пов'язані з функціонуванням закладу, брав на себе засновник. Відкриття інституту, як зазначає більшість джерел, обійшлося графу в 1000000

злотих. Ці кошти призначались на будівництво й обслуговування навчальних і господарських будівель, утримання персоналу та виплату жалування, методичне забезпечення навчально-виховного процесу, створення саду тощо. У листі Т. Чацького А. Ходкевичу повідомляється також, що граф Ілінський "призначив 40 тисяч різних прибутків на виплату 12 пенсій для панянок та посаг для них" [1: 36].

Засновнику надавалось право самостійно добирати викладацький склад і визначати коло навчальних дисциплін. Директором інституту було призначено доктора літератури, фізіології і права, викладача Празького університету професора Яна Францішека де Гамберле [24: 35]. Контроль за дівочим пансіоном покладався на його дружину Кароліну. Заклад був підвітний волинській гімназії і контролювався генеральним і волинським візитаторами.

Навчальні плани романівського інституту, як зазначає Н. Сейко, більше підходили б для ліцею, аніж для такої специфічної школи [21: 40] Навчання в інституті здійснювалось у три етапи. На першому, який тривав шість років, учні вивчали спеціальні сурдодисципліни (дактилономію, вираз думки знаками, вимову літер голосом); мови (російську, польську, німецьку, французьку, італійську, латинську), літературу, релігію, мораль, міфологію, історію (біблійну, загальну, Росії), географію (загальну, Російської імперії), математику, експериментальну фізику, ботаніку, хімію, а також фармакологію, бухгалтерію, товарознавство, статистику, сільське господарство, право, архітектуру. Два наступні етапи не мали часових обмежень і були професійно спрямовані. На другому учні могли продовжувати вивчення малювання й архітектури, знайомитись з механікою, ювелірною справою, годинникарством, городництвом, виконувати роботи з мармуром, опановувати верхову їзду, фехтування і плавання. На третьому юнаки вивчали сукенництво, столярство, ковальство тощо, а дівчата удосконалювали рукодільні уміння [21: 39 – 40].

Для інституту з Італії, Німеччини, Польщі, Росії та Франції було запрошено на постійну роботу 29 професорів, збудовано три великі зали, 36 навчальних та спальних кімнат, закладено сад, влаштовано кабінети фізики й математики, ремісничу майстерню, спортивний манеж і плац. Учням було дозволено користуватись приватною бібліотекою і картинною галереєю. Для дівчат наймали спеціальну вчительку рукоділля. Проте результати навчання виявились більш, ніж скромними. Так, переважна більшість учнів (кількість яких, до речі, у всі роки не перевищувала числа вчителів!) виявились неспроможними засвоїти навіть основи дактилономії.

До причин занепаду романівського інституту сучасники відносили: віддаленість Романова від великих міст і відсутність зручного сполучення, що зумовило поступове зниження чисельності учнів; неврахування органами державної опіки (при доборі учнів) спеціалізації закладу, його

освітнього рівня та кваліфікації педагогів; залучення до викладацької діяльності лише окремих педагогів у той час, коли більшість з них займалась навчанням родини графа та дітей численних постояльців палацу [24: 35 – 36]. Таким чином, на початку 20-х років XIX ст. романівський інститут для глухонімих поступово набув вигляду звичайного притулку, а у 1832 р. його діяльність було офіційно скасовано.

Перша третина XIX ст. на Волині характеризується, з одного боку, появою деяких позитивних тенденцій в галузі жіночої освіти, з іншого — рядом обмежень щодо її розвитку. Помітним є виникнення контрольованої державними структурами мережі парафіяльних шкіл, яких до цього часу, як вже зазначалось, було дуже мало. Зростання ж їх кількості, звичайно, збільшувало шанси сільського жіночого населення на отримання початкової освіти. Завідували цими навчальними закладами, як правило, католицькі священники, тому характерною особливістю навчально-виховного процесу в них був так званий "польський дух" — домінанта польської мови, звичаїв, традицій і релігії [25: 377]. Надзвичайно важливим став офіційний дозвіл на відкриття окремих початкових шкіл для жінок, який можна вважати початком визнання юридичних прав жінки на освіту.

Навчально-виховні цілі в цей період можна окреслити як вузько-утилітарні. Жінку слід було готувати перш за все до родинного життя [26: 10 – 11]. Кількість і якість знань ставилась у пряму залежність від станової належності. Звідси припинення доступу жінок до навчання в гімназіях, яке, хоч і не зменшило прагнення жіночого населення до отримання середньої освіти, про що свідчать відкриття на Волині приватних жіночих пансіонів, проте значно обмежило можливості її здобуття: тепер середня освіта ставала можливою лише для заможних родин. Властива тому часу гостра проблема кадрового забезпечення освіти змушує таки суспільство звернути увагу на можливість підвищення соціального статусу жінки через виконання нею нових соціальних ролей — вчительки і виховательки. Починає формуватись суспільна концепція нового призначення жінки.

Головною особливістю освітньої реформи на Волині в добу розділів стало її яскраве національно-політичне забарвлення. Цьому, власне, сприяла і політика царського уряду, який з самого початку погодився з тим, що навіть введення російської мови як засобу приведення "Польщі в тісний союз з Росією", обов'язкове для всіх приєднаних територій, тут слід було здійснювати "з великою розсудливістю", тому що "віра, характер і образ думки тамтешнього краю вимагав цього необхідно" [2: 638 – 639].

Революційна пропаганда відновлення Польщі в кордонах 1772 р., що поширювалась у Південно-Західному краї, змусила царський уряд вжити більш серйозних заходів для збереження цілісності імперії. Одним з них стало поступове скорочення з 1818 р. Віленського навчального округу, яке за наказом від 12 січня 1831 р. завершилось переведенням Подільської,

Київської і Волинської губерній до Харківського навчального округу. Так, фактично, було зруйновано єдність управління навчальною справою у всьому західному краї [10: 210]. А після придушення польського повстання, яке прокотилось територією Волині у квітні — травні 1831 р., у південно-західних землях припинився період, названий польським письменником і вченим Е.М. Галлі "епохою польської освіти" [27: 182 – 183], поступаючись дорогою новій добі — російській.

14 грудня 1832 р. було створено Київський навчальний округ [10: 184], який забезпечував планомірне проведення імперської освітянської політики у Волинській, Київській, Подільській та Чернігівській губерніях. Великодержавна ідеологія мала нейтралізувати в галузі жіночої освіти на Волині "дух, ворожий уряду і російській національності", що був особливо поширений у жіночих школах, де майже цілковито володарював польський національний напрямок [10: 306]. Особливості урядової політики російського періоду становлення жіночої освіти на Волині (1831 — 1861) та наслідки її впровадження потребують окремого висвітлення.

Список використаних джерел та літератури

1. Rolle M. Tadeusz Czacki i Krzemieniec w setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa. — Lwow, 1913. — 133 s.
2. Рождественский С.В. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII — XIX веках. Т. 1. — СПб, 1912. — 48 с.
3. Любар О.О. Школа на Правобережній Україні (друга половина XVII — XVIII ст.) // Радянська школа (Київ). — 1991. — № 2. — С. 88 — 91.
4. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1086 — 1796). — СПб, 1890. — 296 с.
5. Арсенов К.И. Историко-статистический очерк Народной образованности в России. (Б.м.в.). — 1855. — 32 с.
6. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1796 — 1828). Время императрицы Марии Федоровны. — СПб, 1893. — 260 с.
7. Felińska E. Pamiętniki z życia. Serya 2. Т. 1. — Wilno, 1858.
8. Зинченко Н. Женское образование в России. Исторический очерк. — СПб, 1901. — 46 с.
9. Накази і розпорядження міністра освіти. 1812 — 1813 рр. // Державний архів Житомирської області, ф. 71, оп.1, спр.9. — 59 арк.
10. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 — 1902. — СПб, 1902. — 679 с.
11. Антонович П. Ещё о Фаддее Чацком и его деятельности // Волинские епархиальные ведомости (Далі ВЕВ). — 1912. — № 50. — С. 981 — 982.
12. Knot A. Czacki Tadeusz // Polski Słownik Biograficzny. Т. IV. — Krakow, 1938. — S. 144 — 146.
13. Антонович П. Полонизаторская деятельность на Волини Адама Чарторыйского и Фаддея Чацкого // ВЕВ. — 1912. — № 45. — С. 880 — 882.
14. Батюшков П.Н. (Петров Н.И., Малышевский И.И.). Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. — СПб, 1888. — 288, 126 с.

15. Beauvois D. Szkolnictwo Polske na ziemiach litewsko-ruskich. 1803 — 1832. T. II. Szkoły podstawowe i średnie. — Rzym — Lublin. — 1991. — 459 s.
16. Предположение о преобразовании приходских училищ, содержимых от казны, от обществ и фундушовых в народные: Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп. 815, спр.493-б. М/ф. Ч.ІІ, арк. 90 — 90 зв.
17. Песковський М.Л. Высшее образование женщин и отношение его к среднему (Б.в.д.).
18. Kraszewski J.I. Listy do rodziny. 1820 — 1863. Część I. W kraju. — Krakow, 1982. — 524 s.
19. Rolle M. Ateny Wołyńskie. — Lwow, 1898. — 400 s.
20. Heleniusz Eu-go. Wspomnienia lat minionych. — Krakow, 1876.
21. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ — п. пол. ХХ ст. — Житомир, 2002. — 158 с.
22. Колосок Б. Благодійна діяльність Юзефи Поляновської // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Вип. 7. — Луцьк, 2000. — С. 84 — 85.
23. Шамаєва К.І. Музична освіта в Україні у першій половині ХІХ ст. — К.: ІЗМН, 1996. — 110 с.
24. Кондратюк О.П. Романів та родина Ілінських // Історія міст і сіл Великої Волині. Наук. зб. "Велика Волинь" Т. 25. (Ч. 1.). — Житомир, 2002. — С. 28 — 41.
25. Полонська-Василенко Н. Історія України. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. Т. 2. — К.: Либідь, 1992. — 606 с.
26. Визе Л. О женском воспитании и образовании. (Б.р.і м.в.). — 37 с.
27. Galli E. M. Pamiętniki // Przegląd naukowy (Warszawa). Т. XXII. — 1913. — Sierpień. — № 8. — S. 165 — 195.

L. Jerszowa. Oświata żeńska na Wołyniu w okresie rosyjsko-polskiej przedwojennej władzy oświatowej.

W artykule zrobiono analizę oświaty żeńskiej na Wołyniu w latach 1793-1831.

L. Ershova. Women's Education in Volyn in 1793-1831.

The article analyzes the state of women's education in Volyn in 1793-1831. This period could be characterised as ideological tolerance between Russia and Poland. The characteristic feature of this time is the co-existence of two powers and educational systems on the same territory.